https://birartibir.org/siyaset/1043-derinden-yuzeye-inkardan-alenilige

1891'DEN 2015+'YA PARAMİLİTARİZM VE PARAMİLİTERLEŞME

Derinden yüzeye, inkârdan aleniliğe

07.02.2021
Söyleşi: Bekir Avcı

Paramiliter gruplar nasıl oluşuyor, nasıl harekete geçiyor? Osmanlı'dan bugüne hangi paramiliter gruplar kuruldu, donduruldu, ortadan kaldırıldı? Bugün hangileri sahnede? "90'lara mı dönüldü" dedirten 2015 sonrasını farklı kılan ne? Cizre katliamının beşinci yıldönümünde, doktorasını Türkiye'de paramilitarizmin oluşumu, işlevleri ve dönüşümü üzerine yapan, Hollanda Utrecht Üniversitesi araştırma görevlisi Ayhan Işık'ı dinliyoruz.

Thornton Dial, *Tarih Ölmeyi Reddediyor*, 2004

Tanımla başlayalım, paramilitarizmi nasıl tanımlıyorsunuz?

Ayhan Işık: Devletlerin asker, polis gibi resmi silahlı birimlerinden ayrı, özellikle iç savaşlarda devletin yanında yer alan silahlı gruplara paramiliter grup deniyor. Paramiliter grupları *gayriresmi* ya da *yarı resmi* olarak da tanımlayabiliriz. Belli dönemlerde aktif olan, belli dönemlerde pasifleştirilen

bu gruplar farklı kategorilerde ve farklı sayılarda olabiliyorlar. Sayıları üç-beş kişiden yüzbinlerce kişiye kadar çıkabiliyor. Bu gruplar için *vigilante, milis, devlet yanlısı milisler, ölüm timleri vb.* birçok farklı adlandırma var. *Vigilante* kendi başına kanun koyan, yasadışı bir iş yaptığını bilen, ama kanunu çiğnediğini düşündüğü birine ya da bir gruba karşı devlete destek olduğunu bilerek hareket eden güruh, kişiler ve gruplar için kullanılan bir kavram. Bu gruplar arasında, gönüllü olarak kendine misyon belirleyip hareket eden de var, devlet tarafından kurulan ya da yönlendirilenler de. Fakat *vigilante* paramiliter gruplar içinde sadece kategorilerden biri ve en amatör olanları. Buna İstanbul ve Alevi pogromlarında sokağa dökülen aşırı milliyetçi, yağmacı güruh örnek gösterilebilir. Diğer gruplar *silahlı milisler*. Buna da Türkiye'deki köy korucularını örnek verebiliriz. Daha radikal, eğitimli ve sayıca az olan gruplara ise *ölüm mangaları* deniyor. Buna da JİTEM örnek verilebilir. Dolayısıyla, paramiliter gruplar oldukça geniş bir spektrumda, hem sayısal olarak hem de şiddet kullanma kapasiteleri bakımından farklılık gösteren, esas olarak çatışmalar ya da toplumsal-siyasal kriz anlarında devlet yanlısı pozisyon alan, ama devletin resmi güvenlik güçlerinden çeşitli farklılıklar gösteren silahlı gruplar için kullanılan bir ifade.

"Güruh" dediniz; kavram bir başıbozukluğa da işaret ediyor sanki. Paramiliter gruplar _"başsız"_ mı? Nasıl örgütleniyor, nasıl bir araya geliyor ve nasıl harekete geçiyorlar?

Hayır, başsız değiller. Ama, harekete geçmeleri ve örgütlenmeleri farklı şekillerde oluyor. 1934'teki Trakya pogromunda, gayrimüslimlere yönelik 6-7 Eylül 1955'teki İstanbul pogromunda, 1970'ten 1995'e kadarki Alevi pogromlarında hep gayriresmi paramiliter gruplar devrede. İslâmi yönü de olan aşırı milliyetçi bir ideolojiye sahipler. Çeşitli provokasyon ve yönlendirmelerle belli mahallelere ve evlere saldırıyorlar. Özellikle iç çatışma benzeri bir olay meydan geldiğinde, devlete yakın kimi gruplar silahlanıyor ya da silahlandırılıyor. Bu gruplar bazen devlet tarafından oluşturuluyor, bazen de kendi kendine ortaya çıkıp devlet tarafından destekleniyor. 1955'teki pogromdan sonra o dönem asker olan, daha sonraları orduda önemli pozisyonlarda görev alan subaylardan Sabri Yirmibeşoğlu *"6-7 Eylül de Özel Harp işiydi"* demiş, ama sonradan inkâr etmişti. Oysa sivillerin, kimi grupların önceden hazırlandığı biliniyor. Bu grupların örgütlenmesinde belli kilit şahıslar ve gruplar vardır. Eğer bir katliam ya da pogrom yapılacaksa, birileri bir yerden bir yere sürülecekse belli kişilere önceden haber veriliyor, insanlar çatışma ortamına hazırlanıyor. Daha geriye gidersek, 1894-96 arasında Osmanlı'nın birçok yerinde Ermenilere karşı çok büyük katliamlar oluyor. Karadeniz'den başlayıp Kürdistan'a, İstanbul'a kadar uzanan ve iki yılı bulan bu katliamlarda kimi tarihçilere göre 100 bin kimilerine göre 300 bin civarında Ermeni'nin öldürüldüğü belirtiliyor. Soykırım öncesindeki en

büyük katliamlardan biri. İstanbul'daki katliam ise büyük oranda hamallara yaptırılıyor. Hamallar güçlü çünkü. Daha önceden hazırlanmış tek tip sopalar var ellerinde. Yani Müslüman ahalinin *"Ermeniler Batı tarafından kışkırtılıyor"* diyerek infiale kapılmasından evvel, ideolojik ve ekonomik motivasyonlarla insanların hazırlandığının, bu insanlara görev verildiğinin ciddi işaretleri var. 1934'teki Trakya pogromunun öncesinde basında *"Yahudiler buradaki bütün sermayeye sahip, biz onlara çalışıyoruz"* şeklinde Yahudi toplumunu hedef gösteren çeşitli haberler yapılarak Müslüman ahali "hazırlanıyor". 1955'te de benzeri oluyor. Alevi pogromlarının tümünde de benzer şekilde... Başlangıç noktası genelde ortaya atılan bir dedikodu oluyor, yerel basının abartılı, taraflı ve yalan haberleriyle, pogroma katılması beklenen güruh önceden hazırlanıyor. Kalabalığın harekete geçme biçimiyse çoğunlukla bir provokasyon. Özetle, devlet yanlısı grupların içinden belli kişilerin fitilini ateşlediği ve sonrasında kitlelerin dahil olduğu bir süreç görüyoruz.

Paramiliter gruplar hem eğitimli ve donanımlı hem de tam teçhizatlı resmi bir birim kurmaktan daha ucuz. Devletin kimi zayıflıklarını kapatmak için yama olarak kullandığı gruplar bunlar. Yama oldukları için sökülebiliyor, değiştirilebiliyor, yok edilebiliyorlar.

Modern ulus-devletle paramiliter grupların ilişkisi nasıl?

Modern devletin failliğinin karanlık yüzüdür paramilitarizm. Weber'in genel kabul gören tanımına göre *"devlet şiddet kullanma tekeline sahip güçtür"*, şiddeti monopolize eden organları ise polisi ve ordusudur. Bunlar devlet adına şiddet uygulaması meşru ve resmi gruplardır. Ancak, devletlerin bağlı oldukları anayasa ve yasalar nedeniyle resmi güvenlik güçleriyle yapamayacakları kimi "işler" vardır. Yani, hukuki çerçeve öldürme, pogrom, katliam vb yapmalarını engelliyor. Tarihçi ve sosyolog Charles Tilly *Örgütlü Bir Suç Olarak Savaşmak ve Devlet Kurmak* başlıklı çalışmasında da gördüğümüz gibi, modern devlet denen mefhumun çerçevesi netleştikçe devlet şiddet kullanma tekeline sahip bir güç olarak beliriyor. Fakat, şiddet kullanma tekelinin kimi zaman taşeron gruplara verildiği ve tekrar geri alındığı, iç içe geçen bir mekanizma var. O yüzden *"şu kurumları resmi, diğerleri gayriresmidir"* denebilecek basit bir mekanizma değil devlet. Modern devletin paramilitarizmle karmaşık bir ilişkisi var. Erken modern zamanlarda korsanlar, eşkıyalar ya da küçük çeteler devletin kimi zaman desteğine başvurdu, işbirliği yaptı. 1800'lerin sonuyla 1900'lerin başlarında modern devletin çerçevesi belirginleştikçe ve şiddet kullanan gruplar resmileştikçe, paramiliter grupların yapıları ve misyonları da netleşmeye başladı. Terim olarak daha çok 1930'larda Almanya'da faşist iktidarın oluşturduğu sivil gruplar için kullanılırken, 1950'lerden itibaren yaygınlaştı.

Paramilitarizm ağırlıklı olarak, devlet yanlısı *yarı resmi* silahlı gruplar için kullanılan bir ifade. Dolayısıyla, devletin şiddet üzerinden tanımı tartışmaya açık bir pozisyona bürünüyor. Şöyle ki, devlet resmi kurumları aracılığıyla şiddet tekeline sahip. Fakat *yarı resmi* ya da devletin güvenlik güçleri hiyerarşisinde yer almayan *gayriresmi* gruplara belli bir süreliğine ya da belli bir bölgede şiddet kullanma imkânı sağlanıyor. Sonuç olarak şöyle iddialı bir ifade kullanılabilir: Modern devlet hiçbir zaman mutlak anlamda şiddet kullanma tekeline sahip olmadı, Tilly'nin ifade ettiği modern devletin oluşumundaki organize suç ile oluşmuş devlet vasfı varlığını hep sürdürdü.

Thornton Kadranı, *Rezervuar* , 1990

Son 100-150 yılda paramilitarizmin çerçevesinin belirginleştiğine işaret ediyorsunuz. Ulus-devletin paramiliter gruplara daha çok ihtiyaç duyar hale geldiği söylenebilir mi?

Evet, modern devlet buna ihtiyaç duyuyor. Almanya'daki bir üniversitede paramilitarizm üzerine çalışan bir araştırma ekibinin derlediği verilere göre, 1981-2007 arasında dünyadaki iç savaşların yüzde 81'inde paramiliter grupların kullanıldığı söyleniyor. Neredeyse iç çatışma olan her yerde kullanılıyor bu gruplar. Peki ama, devletler böylesi gruplara neden ihtiyaç duyuyor? Ulus-devletin ortaya çıkması ulusun güvenliğinin kutsallaştırıldığı bir düşünce yapısı da yarattı. Türkiye'de "devletin bekası", genel tanımıyla da "*national security*" yani "ulusal güvenlik" denen kavram bir asırdan fazladır kullanılıyor. Özellikle iç çatışmalarda, *ulusal güvenlik* ve *devletin bekası* gibi

gerekçelerle paramiliter gruplar kuruluyor. Ama devlet bu gruplardan karşı tarafı silahla yenmesini beklemiyor. Onların sivillerle kurdukları ilişkiyi kesmeye dönük bir hedef benimseniyor. Tezimde de iddia ettiğim bu.

Başlangıç noktası genelde ortaya atılan bir dedikodu oluyor, basının abartılı, taraflı ve yalan haberleriyle, pogroma katılması beklenen güruh önceden hazırlanıyor. Kalabalığın harekete geçme biçimiyse çoğunlukla bir provokasyon. Özetle, devlet yanlısı grupların içinden belli kişilerin fitilini ateşlediği ve sonrasında kitlelerin dahil olduğu süreçler.

Bir gerilla ya da ulusal kurtuluş hareketi varsa, o hareketle savaşma değil de ona destek verdiği iddia edilen sivilleri elimine etmeye yönelik bir rol biçiliyor paramiliter gruplara. İkinci bir durum da devletin düzensiz savaş kapasitesinin zayıf olduğu hallerde, eski askerler ya da devletin güvenlik mekanizmalarında görev almış figürler öncülüğünde bu gruplar oluşturuluyor. Bu gruplar hem eğitimli ve donanımlı hem de ucuz oluyor. Bir paramiliter grup kurmakla tam teçhizatlı resmi bir birim kurmak arasında ciddi bir ekonomik maliyet farkı var. Devletin kendi içindeki kimi zayıflıkları kapatmak için yama olarak kullandığı gruplar bunlar. Yama oldukları için sökülebiliyor, değiştirilebiliyorlar. Bir üçüncü ihtiyaç da, "*plausible deniability*" denen "makul inkâr edilebilirlik". Herhangi bir hukuk dışı eylem nedeniyle bu gruplar hükümeti zora soktuğunda ânında reddedilebiliyorlar. *"Biz bilmiyoruz, kanun dışı gruplar bunlar, kontrolümüzde değil"* deniliyor. Zamanında Süleyman Demirel *"rutin dışı gruplar"* demişti. Bu reddedilebilirlik ya da inkâr edilebilirlik de paramiliter grupları kullanışlı kılıyor.

Osmanlı'dan günümüze hangi paramiliter gruplar oluşturuldu, bunlar nasıl kullanıldı, sonra nasıl ortadan kaldırıldılar?

Bunun için Abdülhamid dönemine bakmak gerekiyor. Paramiliter grup diyebileceğimiz oluşumların en bilinenlerinden biri *Hamidiye Alayları*. Kazaklardan ve Rus deneyiminden örnek alınarak, 1891'de Abdülhamid'in emriyle kuruluyor. 60'tan fazla alayın çoğunluğu Sünni Kürtlerden oluşuyor. *Hamidiye Alayları* İttihat ve Terakki'nin iktidarı ele geçirmesinden sonra, 1909'da isim değiştiriyor, *Aşiret Alayları*'na dönüştürülüyor. Birinci Dünya Savaşı'nda da rol alıyorlar. Sonra yavaş yavaş *deaktive* ediliyorlar. Ama 1928'e ait bir kayıtta, devletin silahlı birliklerinin dökümü yapılırken bu grupların hâlâ hesaba dahil edildiğine dair dokümanlar var. Demek ki, 1928'e kadar bu gruplar tam olarak ortadan kaldırılmamış.
Hamidiye Alayları'nın kurulmasında temel iki sebep olduğunu düşünüyorum. Birincisi, dönemin Osmanlı Doğu siyasetinin özellikle Ermeni ulusal bilincinin yükselişini ve milliyetçi grupların ortaya çıkışını engellemek

üzerine inşa edilmesi. 1890'ların ortalarından itibaren Erzurum ve Van'da Ermeni siyasi hareketleri ortaya çıkıyor. Ermeni toplumunda ciddi bir aydınlanma ve siyasal taleplerin dile getirilişi söz konusu. 1878'deki Berlin Kongresi'yle özellikle altı vilayetin (Erzurum, Van, Mamüretü'l Aziz, Diyarbekir, Sivas, Bitlis) özerk bir şekilde yönetilmesine dair kimi kararlar var. Tüm bu etkenlerden dolayı özellikle Ermeni ulusal bilincinin ya da Ermeni hareketlerinin yükselişini engellemek için oluşturulan bir yapıdır *Hamidiye Alayları*. *Hamidiye Alayları*'ndaki kimi gruplar Ermenilere karşı düzenlenen saldırılarda ve katliamlarda rol alıyor.
Bu alayların kurulmasında bir başka etken daha var. Kürt tarihçiler Kürt milliyetçiliğinin uyanışını siyasal açıdan 1879-80'lerdeki *Ubeydullah İsyanı* ile başlatıyor. Düşünsel, entelektüel açıdansa Hacî Qadirê Koyî'nin bir şiirinde de izleri görülüyor. Yani 1880'ler Kürt milliyetçiliğinin de oluşum-nüve dönemlerinden. Abdülhamid'in 1800'lerin başlarından itibaren Sırbistan'dan Yunanistan'a kadar toprak kayıpları var. Parça parça imparatorluğun küçüldüğü bir dönemden bahsediyoruz. Aynı zamanda, merkezileşme çabaları da var. Eğer Kürt milliyetçiliği yükselir ve örgütlenirse Kürt ulusal hareketleri belirecek, Kürdistan talebi de ortaya çıkacak. Ermeni ulusal hareketleri zaten ortaya çıkmış, Ermeni milliyetçiliği gelişiyor, imparatorluktan bağımsızlık ya da özerklik isteme tartışmaları var. *Hamidiye Alayları* bunları engelleme amacıyla oluşturuluyor: Bir taraftan doğu sınırlarının Rus ve İran'a karşı korunması, diğer taraftan Ermeni milliyetçiliğinin bastırılması ve Kürt milliyetçiliğinin engellenmesi. Normal bir ordu gibi değil, aşiret alaylarından oluşturuluyor.

Hamidiye Alayları 1891'de Abdülhamid'in emriyle kuruluyor. Özellikle Ermeni soykırımında, genel olarak Hıristiyan toplumlara karşı soykırımlarda kullanılıyorlar. Sadece Ermenilere değil, Süryani ve Rumlara karşı da 1913'te başlayıp 1922-23'e kadar devam eden bir soykırım süreci var. Abdülhamid'in siyasetine benzer şekilde, Teşkilat-ı Mahsusa ve onun yerellerde oluşturduğu çeteler de buralarda kullanılıyor.

İttihat ve Terakki benzer şekilde *Teşkilat-ı Mahsusa*'yı kuruyor paramiliter bir grup olarak. *Teşkilat-ı Mahsusa* kimi yazarlara göre 1913, kimilerine göre 1914'te kuruluyor. Enver Paşa tarafından kurulan gizli bir örgüt. Kısmen bir resmiliği var, ama eylemleri ağırlıklı olarak resmi çerçevenin dışında. Milli İstihbarat Teşkilatı'nın (MİT) internet sitesinde kurumun tarihçesini anlatan bölümde, *Teşkilat-ı Mahsusa*'nın öncü misyonuna atıf yapılıyor. 1914'ten 1916'ya kadar Teşkilat-ı Mahsusa'nın farklı bölgelerde oluşturduğu paramiliter gençlik grupları var. Hatta bunlar oluşturulurken, nasıl organize ve idare edileceklerine dair Belçikalı ve Alman subaylardan kimi öneriler

alınıyor. Yerellerde gençlik örgütlerinin yanında savaş sırasında oluşturulan çeteler de var. Örneğin, Mehmet Reşid 1915'in başında Diyarbekir valisi oluyor. Çerkes olan Reşid hem Çerkeslerden hem de Ermeni soykırımı sırasında Kürtlerden ve Araplardan oluşturduğu farklı çeteler ve gruplarla katliamlar yapıyor, Ermeni mallarından ekonomik bir rant ağı oluşturuyor.

Thornton Kadran, *Kan ve Et* , 1992

Teşkilat-ı Mahsusa'nın paramiliter grupları kimlere karşı, nasıl kullanılıyor?

Özellikle Ermeni soykırımında, genel olarak Hıristiyan toplumlara karşı soykırımlarda kullanılıyorlar. Sadece Ermenilere değil, Süryani ve Rumlara karşı da 1913'te başlayıp 1922-23'e kadar devam eden bir soykırım süreci var. Abdülhamid'in siyasetine benzer şekilde, *Teşkilat-ı Mahsusa* ve onun yerellerde oluşturduğu çeteler de buralarda kullanılıyor. 1918'de Osmanlının savaşta yenilmesiyle *Teşkilat-ı Mahsusa* resmen feshediliyor ve *Karakol* gibi farklı isim ve gruplarla bu gelenek devam ettiriliyor.
1918-23 arası imparatorluktan cumhuriyete geçiş dönemi, rejim değişiyor. Fakat, geçiş döneminin ve Ankara hükümetinin lideri Mustafa Kemal paramiliter gruplara dair benzer bir siyaset izliyor. Bu dönemde Topal Osman, İpsiz Recep ve daha birçok yerel veya bölgesel çete lideri öne çıkıyor. Bunlar farklı bölgelerde gayrimüslimlerin "temizlenmesi", ortadan

kaldırılması, göçertilmesine dönük eylemler yapıyorlar. Topal Osman'ın Pontus Rumları ve Koçgiri Kürtlerine yönelik katliamları bilinir. Daha sonra, Mustafa Kemal'in *Koruma Muhafız Birliği*'nin başına geçiyor. Fakat sonradan, Ankara'da tehlikeli olduğu düşünülerek öldürülüyor.

1950'lerde, Denktaş'ın da içinde olduğu Türk Mukavemet Teşkilatı, 1960'larda Komünizmle Mücadele Derneği, Milli Türk Talebe Birliği, Akıncılar, 1968'den sonra Ülkü Ocakları... 1970'lerde sol muhalefeti, yavaş yavaş ortaya çıkan Kürt partilerini ve Alevi uyanışını bastırmaya yönelik çeşitli gruplar oluşuyor.

Yani Abdülhamid, İttihat ve Terakki, Mustafa Kemal tarafından paramiliter grupların kullanılmasında bir süreklilik var…

Evet, öyle. 1920'lerden, devletin daha merkezileşip ulus-devlet formunu almasından sonra meydana gelen irili ufaklı isyan ve bunların katliamla bastırılması var. 1925'te Şeyh Said isyanı, 1926-30 arası Ağrı isyanı, 1938 Dersim soykırımı... Devlet bütün bunlarda da bu grupları kullanıyor. Nasıl Teşkilat-ı Mahsusa Ermeni soykırımında yerellerde oluşturduğu Kürt, Arap ve Çerkes çetelerden faydalanıyorsa, 1925'ten sonra da nerede çatışma oluyorsa oradaki devlet yanlısı çeteleri veya aşiret milislerini, yani paramiliter grupları kullanıyor. Genelkurmayın Kürt isyanlarına dair iki ciltlik bir yayını var; yerel milislerden faydalanıldığı burada ifade ediliyor.

Erken cumhuriyet döneminden sonra paramilitarizm nasıl bir biçime bürünüyor?

1950 sonrasında Türkiye'nin NATO'ya girmesi, yönünü resmi olarak Batı'ya dönmesiyle birlikte paramilitarizm daha sistematik bir şekilde kullanılmaya başlıyor. Ancak, 50'ler farklı bir dönem. 1923-50 arası kontrol Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'nün elindeydi. Ama, 1950'lere gelindiğinde, yani çok-partili rejimde, bir yarılma oluyor. "Derin devlet" dediğimiz mekanizma da o dönemde belirginleşiyor. Devletin seçimle iktidara gelen resmi bir yüzü, bir de arka planda, ordu, bürokrasi, siyaset ve iş dünyasının da içinde olduğu farklı bir mekanizma beliriyor. Asıl yönetenlerin arka planda kaldığı, görünenlerin ise idareten devleti yönettiği ikili bir yönetim devreye giriyor. Böyle bir ortamda, 1952'de, ABD'nin öncülüğü ve ekonomik desteğiyle paramiliter bir grup olan *Özel Harp Dairesi* kuruluyor. 1980'lerde Diyarbakır Cezaevi'nin komutanı da olan Kemal Yamak anılarında bu süreci ayrıntılarıyla anlatır. *"Amerikalıların gelip bize destek vererek kurduğu bir örgüttü Özel Harp Dairesi"* der. Bu kurum 70'lere kadar ABD desteğiyle idare ediliyor. Sebebi de Türkiye'nin Sovyetler'in hemen dibinde olması. Amaç güneyde "komünist tehdide" karşı bir birim oluşturmak. Bu tür gizli gruplar birçok NATO üyesi ülkede kuruluyor ve Sovyetler'in yıkılması

sonrası dağıtılıyor. Amerikan mantığının paramiliter yapılanmaya yüklediği misyon Soğuk Savaş'ın güç dengesiyle sınırlıyken, Türkiye bu yapılanmayı muhalif olarak gördüğü tüm gruplara karşı kullanıyor.
Yine benzer bir grup 1950'lerin sonlarında, Rauf Denktaş'ın da içinde olduğu *Türk Mukavemet Teşkilatı* adıyla Kıbrıs'ta kuruluyor. 1960'larda, 70'lerde *Komünizmle Mücadele Derneği*, *Milli Türk Talebe Birliği*, *Akıncılar* var. 1968'den sonra ortaya çıkan *Ülkü Ocakları* var. Tüm bu grupların homojen bir biçimde devlet tarafından paramiliter grup olarak kurulup kullanıldığını söylemiyorum tabii. İlişki biçimi çok daha karmaşık. Böyle grupların içinde daha çekirdekte, radikal kişilerden oluşan silahlı ya da silahlandırılmış kişiler var. Ayrıca, sadece devletin yönlendirmesiyle olabilecek bir durum da değil, bu gruplara dahil olanların ideolojik motivasyonları da belirleyici etkenlerden biri.

MHP'nin öncülü Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin birçok bölgede kurduğu ülkücü komando kampları vardı. Binlerce kişi bu kamplarda, emekli askerlerden silahlı eğitim de dahil, farklı alanlarda eğitim alıyor. Bu gruplar 70'lerin ikinci yarısında devletin çeşitli birimleri tarafından sola karşı kullanılıyor.

1970'lerde sol muhalefeti, yavaş yavaş ortaya çıkan Kürt partilerini ve Alevi uyanışını bastırmaya yönelik çeşitli gruplar oluşuyor. Bu gruplar devleti sahiplenmeyi kendilerine misyon ediniyor. Devlet desteğiyle muhalif görülen gruplara karşı kullanılıyorlar. Komando kampları oluşturuluyor mesela. 1968'den 1970'lerin sonlarına kadar, MHP'nin öncülü Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin Türkiye'nin birçok bölgesinde kurduğu ülkücü komando kampları vardı. Binlerce kişi bu kamplarda, emekli askerlerden, silahlı eğitim de dahil, farklı alanlarda eğitim alıyor. Bu gruplar 1970'lerin ikinci yarısında devletin çeşitli birimleri tarafından sola karşı kullanılıyor.
1970'lerden itibaren ortaya çıkan Kürt hareketleri, sosyalist hareketler gibi 1980 darbesiyle adeta ezildi. 1984'te PKK silahlı mücadele başlatınca bu sefer farklı paramiliter gruplar devreye girdi. Daha önce olanlar da kullanıldı tabii. Türk devleti 1984-91 arası, yaklaşık 6-7 yıl boyunca paramiliter gruplar oluşturarak, ordunun ya da resmi güvenlik güçlerinin yapısını değiştirmeden PKK ile mücadele edebileceğini düşündü. Daha önce, PKK gibi uzun vadeli, daha modern diyebileceğimiz bir gerilla hareketiyle karşılaşmamıştı. Devletin ilk tepkisi 1985'te koruculuk sistemini kurmak oldu. *Geçici köy koruculuğu sistemi* kurulduktan 1990'ların başlarına kadar, sayıları 14-15 bindi. 1991-95 arası bu sayı 65-70 bine kadar çıktı. Neredeyse orta ölçekli bir ülkenin ordusu kadar! Aynı dönemde, emniyet içerisinde oluşturulmuş, spesifik görevlerie bulunan *Özel Tim* gibi kimi gruplar da var. Ayhan Çarkın verdiği söyleşilerde bunu ayrıntılarıyla anlatıyor. Devletin resmi grubu gibi, ama eylemlerinden, faaliyetlerinden kaynaklı *yarı resmi* diyebileceğimiz gruplar bunlar.

Thornton Dial, *Çizgi Üstü*, 1992

Yarı resmi grupları nasıl tanımlıyorsunuz?

Paramiliter gruplar ya *yarı resmi* ya da *gayriresmi* oluyor. Resmi olarak bağlı oldukları ya da ilişkide oldukları bir birim var, ama hukuki olarak bağları, sorumlulukları net değil. Nereye bağlılar, kimin emri altındalar, yaptıklarının hukukla ilişkisi nedir soruları üzerinden *yarı resmi* grup diyebileceğimiz yapılara bir örnek 1990'lardaki *Özel Tim*'ler. Polisin altında olmalarına rağmen, işe alımları çok daha karmaşık ve dönemin gazeteleri *Özel Tim* olmak için insanların MHP'ye isimlerini yazdırdıklarını söylüyor. MHP hükümet ortağı değil, polis alımında rolünün olmaması lâzım. Korucular da *yarı resmi* gruba dahil. Jandarmaya bağlılar, ama ordu hiyerarşisi içinde resmi bir pozisyonları yok. Bir korucu çiftçilik yapıyor, diğeri dükkân işletiyor mesela, operasyon olduğunda da operasyona gidiyor.

Devlet JİTEM'in varlığını resmen kabul etmedi. İtirafçıların anıları ve gazetecilik çalışmaları gösteriyor ki, 1987'de Diyarbakır'da kurulan Jandarma Bölge Komutanlığı'yla ilişkili. Bir de Hizbullah var. Batman merkezli, Diyarbakır'da özellikle kitabevlerinde

örgütlenen bir grup. Önce istihbarat amaçlı oluşturulan paramiliter gruplar ölüm timlerine dönüşüyor. Hedefleri de genelde yerel sivil halk, halk liderleri.

JİTEM de *yarı resmi* gruba mı dahil?

Hayır, JİTEM *gayriresmi* bir gruptu, çünkü hiçbir devlet kurumu JİTEM'in varlığını resmen kabul etmedi. Ordu sürekli inkâr etti. JİTEM'in kuruluş tarihi de tam olarak bilinmiyor. Ama itirafçıların anıları ve bazı gazetecilik çalışmaları gösteriyor ki, 1987'de Diyarbakır'da kurulan Jandarma Asayiş Bölge Komutanlığı'nın varlığıyla ilişkili. Yine hem Arif Doğan hem Cem Ersever, ikisi de JİTEM'in kurucuları olarak biliniyor, ifadeleri gösteriyor ki, 1987'de JİTEM kuruluyor. Jandarma İstihbarat'a bağlı bir grup olarak kuruluyor. Yine aynı yıl, 1978'den beri devam eden sıkıyönetim kalkınca belli şehirlerde OHAL ilan ediliyor.
Bir de Hizbullah var. 1980'lerden itibaren Batman merkezli kurulan, Diyarbakır'da, özellikle kitabevlerinde örgütlenen bir grup. PKK'ye ama özellikle PKK yanlısı sivillere karşı, 1991'de başlayan ve '95'e kadar devam eden çok yoğun bir şekilde şiddet kullanıyor. Bahsettiğimiz gruplardan ilk üçü devlet tarafından oluşturuluyor, Hizbullah ise devlet tarafından taşeron olarak kullanılıyor. Tabii ideolojik bir çatışma da var. Hizbullah PKK'yi kâfir görerek hedef alıyor, PKK de Hizbullah için Hizbul-kontra diyor. JİTEM ve Özel Timler aşırı Türk milliyetçilerinden ve itirafçılardan oluşturuluyor. Çiller zamanında Özel Tim'de görev alacaklar için hazırlanan ilanda *"Özel Tim'e Türk aranıyor"* diye bir ibare vardı. Korucular ve Hizbullah üyelerinin tamamına yakını ise Kürtlerden oluşuyordu.

Yarı resmi gruplar resmi orduyla nasıl bir ilişki, işbirliği içinde, birlikte çalışıyorlar mı?

Paramiliter grupların hedefi temelde gerilla değil, o hareketi destekleyen siviller. Görevleri ağırlıklı olarak istihbarat. JİTEM zaten Jandarma İstihbarat'ın bir ekibi. Korucular mesela araziyi çok iyi biliyor. Özel Tim'ler şehrin çeperi olan bölgelerde etkin. Hizbullah da 1991'den sonraki süreçte şehir içinde etkin. Yani bu gruplar 1984-91 arasında devlet tarafından ağırlıklı olarak istihbari amaçla oluşturuluyor ya da kullanılıyorlar. Ama 1990'ların başından itibaren ciddi bir değişim oluyor; PKK'nin kitlesel destek bulduğu, Körfez Savaşı'nın yaşandığı, Sovyetler'in yıkıldığı, yeni savaş tanımlarının ortaya çıktığı, düşük yoğunluklu savaşların ve iç çatışmaların dünyada yaygın olduğu bir geçiş dönemi bu. Devlet de bu süreçte PKK ile çatışma stratejisini değiştiriyor, daha mobil bir orduya geçiş yapıyor. Daha önce istihbarat amaçlı oluşturulan paramiliter gruplar da ağırlıklı olarak *ölüm timleri*ne dönüşüyorlar. Hedefleri de genelde yereldeki halk liderleri. Faili meçhul cinayetler ve kaybedilenlere bakıldığında bu tablo net olarak

görülebilir. Paramiliter grupların varlığı 2000'lerin başına kadar sürüyor, ama etkinlikleri azalıyor. 2000'lerin başında liberal söylemli İslâmcı hükümetin başa gelmesiyle, Avrupa Birliği'ne üyelik tartışmalarıyla bu gruplar biraz daha geri plana çekiliyor, bazıları deaktive ediliyor, bazıları da Hizbullah gibi ortadan kaldırılıyor.

Hizbullah nasıl ortadan kaldırıldı? Ya da kaldırıldı mı?

1990'ların ikinci yarısına gelindiğinde Hizbullah üyesi olduğu iddiasıyla beş binden fazla kişi tutuklandı. Bir mekanizmaydı Hizbullah, devlet ihtiyacı olduğu dönemde kullandı ya da PKK'ye karşı şiddet kullanması için alan açtı, sonra da dağıttı.

2015'te başlayan süreç devam ediyor. Biraz 90'lara, biraz da daha eski dönemlere benzer paramiliter grupların devlet tarafından oluşturulduğunu, kullanıldığını görüyoruz. 1990'ların paramiliter gruplarını yeniden organize ederek tekrar kullanıyor devlet şu anda.

JİTEM, korucular, Özel Tim ve Hizbullah'tan başka *yarı resmi* ya da *gayriresmi* gruplar var mı?

1996'da, özellikle Susurluk'la birlikte, devlet kurumları tarafından birçok gizli grup oluşturulduğu anlaşılıyor. İstihbarat ve emniyet içerisinde, orduda bu saydıklarımızdan başka birçok grup vardır, fakat ayrıntıları bilmiyoruz. Çünkü arşiv kayıtlarına ulaşılamıyor, devletin gizli kayıtları bunlar. Varolan kaynaklar üzerinden, hem Kutlu Savaş'ın hem de TBMM'nin 1997'deki raporlarından, yine gazetecilerin çalışmalarından yine de bazı bilgilere ulaşılabiliyor. Gazetecilerin yaptıkları önemli çalışmalar var, yine askerlerin anıları var, bunlardan yola çıkıp birçok kaynağı iç içe geçirerek bir sonuca varılabiliyor. İsmet Berkan'ın zamanında Radikal gazetesinde birkaç makalesi yayımlanmıştı. Kendisine arşiv belgelerinin gösterildiğini ve 1990'ların başlarında MGK onayıyla kimi gizli grupların oluşturulduğunu söylüyor. Böylesi kaç grup oluşturuldu, kimlerden oluştu, ne gibi eylemler yaptılar, bunları net olarak bilmiyoruz. Fakat Mehmet Ağar *"devlet adına bin operasyon yaptık"* demişti; muhtemelen bu grupların yaptığı operasyonlardan bahsediyordu.

Thornton Dial, *Kayıp Çiftlik*, 2000

“*1990’lara mı dönüldü?*” dedirten 2015 ve sonrasına gelirsek, bu dönemi öncekilerden ayıran şeyler var mı?

2015’te başlayan süreç devam ediyor. Bu dönemde biraz 90’lara, biraz da daha eski dönemlere benzer paramiliter grupların devlet tarafından oluşturulduğunu, kullanıldığını görüyoruz. 1990’ların paramiliter gruplarını yeniden organize ederek tekrar kullanıyor devlet şu anda. 1990’larda, Meclis’teki kimi komisyonlar ya da sivil toplum kuruluşları aracılığıyla

paramiliter gruplar gündeme getirildiğinde devlet genelde bu gruplarla ilişkisini inkâr ediyordu. JİTEM'le ilişki örneğin; mahkemeler orduya, Genelkurmay'a *"böyle bir grubunuz varmış"* diye soruyor, ama Genelkurmay *"yok"* diyor. Devlet hukuk karşısında suçlu olma halini kabul etmek istemiyor.

2015 sonrasında bir ret görmüyoruz ama…

2015 ve sonrasındaki sokağa çıkma yasakları ve ablukaların yaşandığı kentlerde *Esadullah*, *JÖH*, *PÖH* ve ismi anılmayan farklı birimlerin olduğu söylendi, basına yansıdı. 2015-2016'da olanlar bütün dünyanın gözü önünde gerçekleşen büyük bir yıkımdı. Özellikle "Cizre bodrumları" bunun en açık örneğiydi. Resmi güvenlik güçleri ve paramiliter gruplar birlikte kullanıldı. Devlet bu grupların sivillere yönelik eylemlerini ve uluslararası hukuka göre savaş suçu olarak tarif edilebilecek suçları 90'lardaki gibi reddetmedi, kabul etti, sahiplendi. 1990'larla 2015 arasındaki en büyük fark budur. Uluslararası hukuka göre katliam ve savaş suçu olarak adlandırılan bir süreçten bahsediyoruz ve devlet de bunu reddetmiyor.

2015-2016'da olanlar, "Cizre bodrumları" bütün dünyanın gözü önünde gerçekleşen büyük bir yıkımdı. Resmi güvenlik güçleri ve paramiliter gruplar birlikte kullanıldı. Esadullah, JÖH, PÖH... Devlet bu grupların sivillere yönelik eylemlerini ve uluslararası hukuka göre savaş suçu olarak tarif edilebilecek suçları 90'lardaki gibi reddetmedi, kabul etti, sahiplendi. 90'larla 2015 arasındaki en büyük fark bu.

Neden reddetmiyor sizce?

Devletin 2013-15 arasındaki dönüşümüyle alakalı diye düşünüyorum. Ben *Barış Süreci'*nin Türk devletinin Kürt meselesini çözmeye yönelik bir adımı olduğunu düşünmüyorum. O dönem Gülen cemaati ile AKP-Erdoğan arasındaki iktidar kavgasında, Gülenciler tasfiye edilmeye başlıyor ve Erdoğan iktidarda tek başına kalıyor. Fakat çok da güçlü bir pozisyonda değil, poliste hâlâ Gülen cemaatinin etkisi var. Ordu Erdoğan'ı tam anlamıyla desteklemiyor. Gülen cemaatine üye olma gerekçesiyle cezaevine attıkları birçok ordu mensubu var. Erdoğan'ın ya da hükümetin uluslararası alandan destek alabileceği, zayıf pozisyonunu güçlendirebileceği meşru bir adıma ihtiyacı vardı. Öcalan ve PKK ile barış görüşmeleri biraz o şekilde başlatıldı diye düşünüyorum. Yoksa, *"Kürt meselesini hak ve hukuk çerçevesinde bir sonuca vardıralım"* anlayışıyla yapılmadı diye düşünüyorum. Ayrıca, *Barış Süreci* henüz bitmemişken, Türk devletinin 2014 sonbaharında *Çöktürme Planı* diye bir plan hazırladığı da daha sonra basına yansıdı. 2015 baharında Erdoğan'ın açıklamaları ile *Barış Süreci* bitirilmişti. Aynı dönem Erdoğan ile

eski ordu mensuplarının anlaştığı söylendi. Birçok tutuklu ordu mensubu serbest bırakıldı. Büyük ihtimalle iktidarı bir süre daha ayakta tutmak için başlatılan barış süreci de böylece Erdoğan ile yeni müttefiklerinin anlaşması sonucu dağılmış oldu. Hâlâ resmen kabul edilmeyen ama basına yansıyan *Çöktürme Planı*'nda, yüz binlerce insanın göç edeceği, operasyonlar esnasında 10-15 bin insanın öleceği ve binlerce kişinin cezaevlerine yollanacağı, oldukça kapsamlı bir bastırma harekâtından bahsediliyor. Bu plan 1933-34'lerde Jandarma Genel Komutanlığı'nın hazırladığı *Dersim Raporu*'nu hatırlatıyor. 1937-38'de Dersim'de yaşanan soykırımın neredeyse tüm aşamaları, üç-dört yıl önce hazırlanan o raporda yer alıyordu. Her şey önceden hazırlanmış. Ne yapılacağı o kadar belli ki, sonrasında adım adım hayata geçiriliyor. 2014 sonunda yapılanlar 1930'lara benziyor. 2014 Ekim ayında, Kobanê eylemleri sonrası yapılan ve "*en uzun Milli Güvenlik Kurulu toplantısı*" olarak kayıtlara geçen toplantıda devlet erklerinin *Çöktürme Planı* doğrultusunda savaş kararı aldığı söyleniyor. *Barış Süreci'*ni resmen bitirmemişsin, ama bir yandan da bu hazırlıkları yapıyorsun. Bu, çözüme ve müzakereye hangi çerçevede yaklaşıldığının da göstergesi aslında.

Devletin bahsettiğiniz "dönüşümü" ile paramiliter grupların sahiplenilmesi arasında nasıl bir ilişki var?

Gülen cemaatiyle kurduğu ittifak ortadan kalkınca, Erdoğan iktidarını sürdürebileceği yeni ittifaklara yöneldi. Yeni ittifakların da "eski devlet" diye tabir edilen ekibin yöneticilerinden ve elitlerinden oluştuğu basında da çokça dile getirildi. Bu ittifak ve işbirliğiyle devlet siyaseti tamamen değişmeye başladı. Soykırım değilse de, büyük katliamların olabileceğine dair bir mesaj verildi. Binlerce insanın yaşamını yitirdiği, yüz binlerce insanın yerlerinden edildiği, ondan fazla kentin neredeyse yerle bir edildiği bu süreçte yasal olmayan birçok birim kullanıldı. Bunlar çok aleni bir şekilde, duvar yazılarından sosyal medyaya kadar her yerde görüldü. Aslında 1975-80 arası ya da 1991-96 arasında olduğu gibi devlet kurumlarının paramiliterleştiği bir aralıktan bahsedilebilir. Burada paramiliterleşmeden kasıt hukukun rafa kaldırılması, devletin kendi yasalarını çiğnemeyi göze alarak resmi veya yarı ve gayriresmi gruplarla şiddet kullanma sarmalına girmesidir. Bu, Kürt meselesi başta olmak üzere, toplumsal ve siyasal birçok meseleyi çözmeme, mevcut hükümet ittifakının *çözüm siyaseti*nin benimsememe tavrını da gösteriyor.

Barış Süreci henüz bitmemişken, devletin 2014 sonbaharında Çöktürme Planı diye bir plan hazırladığı basına yansıdı. Aynı dönem, Erdoğan ile eski ordu mensuplarının anlaştığı söylendi. Büyük ihtimalle iktidarı bir süre daha ayakta tutmak için

başlatılan barış süreci Erdoğan ile yeni müttefiklerinin anlaşması sonucu dağılmış oldu.

Kürt meselesinde "çözümsüzlük çözümü" mü tercih edildi?

Evet, 2014-15 sürecinde ortaya çıkan yeni ittifak için bu geçerli. Daha sonra, MHP de dahil oldu bu ittifaka. Kürtlerin dışlandığı bu siyaset bugün de devam ediyor. *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi* adı altında yepyeni bir modelle yeni devlet düzeni oluşturulmaya çalışılıyor. 2014-15 bunun zemininin yaratılması süreciydi. Paramiliter gruplar da bunun içinde çok ciddi bir rol aldı. 1990'lardaki inkâr edilebilirlik aynı zamanda cezasızlığı da beraberinde getiriyordu. Devlet kullandığı grupları resmen tanımadığı için aktörler bilinemiyor, yargı karşısına kimse çıkarılmıyordu. Susurluk kısmen bunun dışında bırakılabilir, ama orada da eylemleri nedeniyle ceza alan pek kimse olmadı. 2015'ten itibaren ise kimin hangi grup içerisinde olduğu biliniyor. Failler duvarlara yazı yazıyor, fotoğraf çekip sosyal medyada paylaşıyor. Fakat herhangi bir dava ya da soruşturma açılmıyor. 1990'larda reddetme ve cezasızlık iç içe yürüyordu. 2015'te ise aleniyet ile cezasızlık iç içe yürüyor. Demokratik ya da kısmen demokratik bir ülkede böylesi eylemler ortaya çıktıklarında, savcıların davalar açacağı varsayılır. Lakin, Türkiye'de bu olmuyor. Ciddi bir cezasızlık var. Paramilitarizmin tarihsel arka planını anlatmamdaki maksat da buydu. Devamlılığı olan, farklı formlarda süren bir gelenek bu. Paramiliter grupların devamlılığı üçlü bir mekanizma üzerinden yürüyor: Bireyler üzerinden, Türk milliyetçi ideolojisi üzerinden ve kurumlar üzerinden. Yüz yılı aşkın bir süreyi kapsıyor. Devamlığın en büyük sebeplerinden biri de cezasızlık siyaseti. Trakya pogromu, İstanbul pogromu, Alevilere yönelik pogromlarda failler cezalandırılmak yerine çoğunlukla ödüllendirildiler. 1915 Ermeni soykırımında, Süryani soykırımında, Rumlara yönelik soykırımlar sürecinde failler cezalandırılmadı, çoğu zaman ödüllendirildi. Dersim soykırımı nedeniyle kimse cezalandırılmadı… Sorun, geçmişle yüzleşememe ve cezasızlığın sadece devlet veya derin devletle değil, toplumsal düzeyle de doğrudan ilgili olması. Çünkü toplum hem bu cezasızlığın hem de gerçekleştirilen eylemlerin, katliamların suç ortağı; bir biçimde fayda sağlıyor bundan.

Thornton Dial, *Martin Luther King'in Son Günü* , 1992

Toplum suça nasıl ortak oldu, oluyor?

Osmanlı'da Müslüman çoğunluğun pozisyonunu ifade eden *millet-i hakime* cumhuriyetin kurulması sonrası ırkçı ve milliyetçi anlayışla birleşiyor. Basit bir örnek vereyim. 1839'da *Tanzimat Fermanı* ilan ediliyor ve gayrimüslim nüfusa çeşitli haklar tanınıyor. Müslüman nüfus buna karşı *"biz nasıl gayrimüslimlerle eşit olabiliriz"* diyerek çeşitli bölgelerde ayaklanıyor. Cumhuriyet dönenimde bu anlayış Türkçülük ön plana alınarak, devam ediyor. Geç Osmanlı'dan itibaren temelleri atılan ve Cumhuriyetle vücut bulan ve kanımca dünyadaki en başarılı *oluşturulmuş* kimliklerden biri olan Türk ulus kimliğinin, bu kategori dışında kalan kimliklerle eşitliği kabul etmeme hali belirgin bir özelliktir. Yeni ulusal kimliğin insan kaynağının nasıl oluşturulduğunu Kemal Karpat istemeyerek de olsa aslında iyi açıklıyor. Karpat çok net ifade ediyor; 1850'lerden 1940'lara kadar, bir asra yakın bir sürede, bugünkü Türkiye sınırları içindeki coğrafyaya yaklaşık 7 milyon civarında göç olduğunu söylüyor. 1850'lerden itibaren Kırım'dan Türki gruplar, 1860'larda Kafkasya'daki Çerkeslere yönelik soykırım sürecinde ciddi bir Çerkes nüfus, Balkan Savaşları'ndan sonra da Balkan ülkelerinden ciddi bir nüfus göçüyor. Ağırlıklı olarak Türk olmayan Müslüman nüfustan, ama sonradan Türklüğü benimseyen bir nüfustan bahsediyoruz. Daha önce

bulunduğu ülkede eşitsizliğin mağduruyken geldiği topraklarda –ki geldiği topraklar boş değil, ağırlıklı olarak gayrimüslim nüfus "bertaraf" edilerek bu topraklara yerleşiliyor– hâkim güç konumuna geliyor. Bulundukları ülkelerde soykırım da dahil birçok şiddet türüne maruz kalan toplumların geldikleri topraklarda çoğunlukla zalimin destekçisi, kimi zaman da tetikçisi olmaları başka yerlerde de gördüğümüz ve pek sorgulanan bir konu değil.

Çöktürme Planı'nda, yüz binlerce insanın göç edeceği, operasyonlar esnasında 10-15 bin insanın öleceği ve binlerce kişinin cezaevlerine yollanacağı kapsamlı bir bastırma harekâtından bahsediliyor. Bu plan 1933-34'lerde Jandarma Genel Komutanlığı'nın hazırladığı Dersim Raporu'nu hatırlatıyor.

Barış Ünlü oluşturulan bu yeni kimliği *Türklük Sözleşmesi* üzerinden tanımlıyor. Abdülhamid dönemiyle birlikte başlayan, özellikle İttihat ve Terakki'yle belirgin bir şekilde öne çıkan Türklük kimliğinden söz ediyoruz. Farklı kaynaklardan beslendiği için tek bir etnisiteye dayanmayan, ama ideolojik olarak etnikleştirilen, uluslaştırılan bir kimlik Türklük. Türk olmayan birçok grubu da içine dahil ederek oldukça büyütülen bu kimliğin en temel özelliği eşitliği benimseyememesi ve kabul etmemesi. Eğer farklı kimliklerle eşitliği kabul etmiyorsanız, onlarla birlikte yaşamak da istemezsiniz. Birlikte yaşanırsa da Mahmut Esat Bozkurt'un ifadesiyle, ancak *"Türklüğe köle olarak var olursunuz."* Tabii bu anlatıdan *"tüm toplum böyledir"* sonucu çıkarılmamalı, fakat belirgin bir toplumsal özellik olarak eşitsizliğin benimsenmesi bir asırdan fazladır varlığını sürdürüyor. Geç Osmanlı'daki Müslüman nüfusun, daha sonra Türkleşmiş ve sonra da sekülerleşmiş Müslüman-Türklüğün zamanla katman katman oluşan ve oluşturulan bir kimlik algısı var. Bu kimlik diğer kimliklere karşı *"devleti parçalayacaklar"* korkusuyla hareket ediyor. Korku ve eşitsizlik arasındaki bir dengede gidip gelen bir toplum özelliği. Korkunun kaynağı imparatorluk bakiyesi bu toprakların, sığınabilecekleri son topraklar olduğu bilincidir. Cumhuriyetin erken dönem eğitim müfredatı incelendiğinde korku ve ırkçılığın bir arada yürütüldüğü görülüyor. Irkçılık kendini diğer gruplarla eşit görmemenin en belirgin tezahürü. Bu durum günümüz Türk toplumunun düşünsel yapısını ciddi anlamda belirliyor. Meclis'in örneğin *"ulusal güvenlik"* konularıyla ilgili aldığı kararlara bakalım. HDP'nin ret oyu verdiği bu bu kararlara diğer tüm partiler onay veriyor: Rojava'ya operasyon, Libya'ya asker gönderme, Karabağ meselesi, Avrupa'ya ya da dünyanın herhangi bir yerine dair kınama, Ermeni soykırımını inkâr etme, Alevilere karşı yapılan pogromlarda suç duyurularının reddi… Liste uzatılabilir. Böylesi durumlarda birbirine muhalif partiler ortak bir beyin gibi hareket ediyor.

1800'lerin sonlarından itibaren başlayan, 1900'lerin ilk çeyreğinde oluşan,

Cumhuriyet'le birlikte doktriner bir biçimde topluma enjekte edilen milliyetçi eğitim modeliyle yetiştirilen bir toplum. Kimi zaman *derin toplum* diye de bahsedilen durum bu toplumun "devleti koruma" süreci. Devlet kurumları olmasa bile toplum devreye giriyor. Böylesi derin bir toplumun olduğu yerde paramiliter grup kurma konusunda çok sıkıntı çekmezsiniz. Devlet olarak bir tehdit algısı oluşturur, *"bu ulusal tehdittir"* dersiniz, insanlar da o "ulusal tehdide" karşı tavrını sergiler. Toplumunda Kürtlere, Ermenilere ya da genel olarak gayrimüslim toplumlara, Alevilere karşı ciddi bir yargı var. Bu, yüz yıllık bir süreç, eğitim, yanlış bilinçlenme, yargı ve önyargı süreci. Muğla'da yaşayan bir Kürt yurttaşa zorla, çıplak şekilde, Mustafa Kemal'in heykeli öptürülmüştü. Bunu yaptıran kişi kendi komşusuydu. Katliam ya da pogrom gibi durumlarda ilk darbeyi komşusundan alan çok kişi var.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi adı altında yepyeni bir modelle yeni devlet düzeni oluşturulmaya çalışılıyor. 2014-15 bunun zemininin yaratılması süreciydi. Paramiliter gruplar da bunun içinde çok ciddi bir rol aldı.

Yüzleşmenin gerçekleşmediği, hukukun uygulanmadığı bir toplum yeri geldiğinde devletin rolüne bürünen *derin bir toplum* yaratabilir, çeteleşmeye gidebilir. Araştırmam sırasında yaptığım görüşmelerden bazılarında, çok enteresan tespitler yapanlar olmuştu. *"Türk devleti ordusu ve polisinden çok paramiliter gruplarına güveniyor"* diyen görüşmecilerim vardı. Kriz ve kırılma anlarında ortaya çıkan paramiliter gruplara baktığımızda gerçekten de öyle. Milliyetçiler 1970'lerde solculara karşı, 80 ve 90'larda Kürtlere karşı kullanıldı. Ulusal güvenlik korkusu ve eşitliği kabullenememe hali arasındaki o sallantıda sıkışıp kalmış bir *derin toplum*dan bahsedebiliyoruz. Toplumsal yapının, ülkeye dışarıdan gelen göçlerle şişirilen nüfusun, devletin bir asırdan fazladır hukuk dışı siyasetine desteği bu şekilde ele alınabilir.

Thornton Dial, *Ağlayarak İş Aramak Cangılda*, 1996

Özetle, paramiliterleşmiş bir toplumsal yapıdan mı söz ediyoruz?

Evet, bu durum *toplumun paramiliterleşmesi* olarak değerlendirilebilir. Devletin paramiliterleştiği dönemleri konuştuk: 1970'lerin ikinci yarısı, 90'ların ilk yarısı, 2015 ve sonrası. Bir de toplumun paramiliterleştiği dönemler var. Bunun örneklerini Osmanlı'nın geç döneminden günümüze kadar görüyoruz. Devletin "kutsalları" üzerinden harekete geçirilebilecek, hazır ve nazır çok ciddi bir kitleden bahsediyoruz.
2013-15 arası ile 2016'daki darbe girişiminden sonraki süre epey karmaşık ilişkiler ağını ortaya koyuyor. Dindar kesimin kendi paramiliter gruplarını yarattığını, *Esadullah* gibi kimi gruplarla kendi ekibini oluşturduğunu ve bunların 90'ların kimi etkin gruplarıyla iç içe geçtiğini görüyoruz. Devlet kurumlarının paramparça olduğu ve farklı grupların etkisi altında bölündüğü, o farklı grupların da polis ve ordu dışında güvenebilecekleri çeşitli gruplar oluşturduklarına şahit oluyoruz. Devletin eski elitlerinin bu konuda bir gelenekleri, tecrübeleri ve grupları var. Yeni dindar elitlerin ise *bekçilik*, son

dönemde çokça tartışılan *SADAT*, *Halk Özel Harekât* vb. üzerinden paramiliter gruplara zemin hazırladığı söylenebilir.

Trakya pogromunda, İstanbul pogromunda, Alevilere yönelik pogromlarda failler cezalandırılmak yerine çoğunlukla ödüllendirildi. Ermeni soykırımında, Süryani soykırımında, Rumlara yönelik soykırımlarda da failler çoğu zaman ödüllendirildi. Dersim soykırımı nedeniyle kimse cezalandırılmadı. Geçmişle yüzleşememe ve cezasızlık sadece devlet veya derin devletle değil, toplumsal düzeyle de doğrudan ilgili.

Tez için çok kişiyle görüştüm. 1990'ları bilenler, 90'larda mahkemeye gidebildiklerini, az da olsa hukuka, yargıya dair bir güven olduğunu, mahkemeler adil olmasa da kendilerini salonlarda savunabildiklerini söylediler. Günümüzde ise artık hukukun hiçbir ciddiyetinin kalmadığını belirtiyorlar. Yasama, yürütme ve yargının iç içe geçtiği, hangi grubun hangi güç organını kontrol ettiğinin belli olmadığı enteresan bir dönemden geçiyoruz. 90'larda reddedilen birçok uygulama, şimdi aleni olarak yapılıyor. Bu, hukuki sınırlarla çevrelenmiş devlet kurumlarının paramiliterleştiğini gösteriyor.

Bahsettiğiniz paramiliter gruplar birbiriyle anlaşmazlığa, çıkar çatışmasına düşmüyor mu? Hamit Bozarslan'ın "kartel devlet" dediği devletlerin özelliklerinden biri de bu galiba. Türkiye'de bu parçalılığın siyasete ve topluma yansıması nasıl oluyor?

Çatışma muhakkak oluyor. Basını, zamanında devlet içerisinde yer almış, ama sonradan devletin yönetim mekanizmasından dışlanmış kimi grupları takip ettiğinizde devleti yöneten farklı grupların zoraki bir ittifak içinde olduğunu görüyorsunuz. Avrasyacı bir grup, Erdoğan ve ekibi, eski derin devlet-MHP çevresi; devlet içerisinde etkin üçlü-dörtlü bir mekanizmadan bahsediliyor.

Bozarslan'ın ifadesi önemli. Böyle olunca, ortada devlet dediğimiz şey kalmıyor. Bürokrasisi, siyaseti, meclisi ve yargısıyla devlet dediğimiz mekanizma yok oluyor. Her grup yargı üzerinde etkide bulunmak için, kendine fayda sağlayabilecek bir yasanın çıkması için baskı uyguluyor. Bu grupların ortaklaştıkları temel noktalar olduğu gibi, ayrıştıkları noktalar da var. Ortaklaştıkları alanlar genelde Türkiye'nin dış siyaseti. Bunun yanında Türkiye'nin iç ve dış siyasetinde kesişim noktası Kürt meselesidir. Türkiye'nin dış siyasetinde yayılmacı ve agresifler. İç siyasette ekonomik ranttan pay sağlama süreci çok önemli.

Bütün bu anlattıklarınızın üzerine, geçtiğimiz ekim ayında eski içişleri bakanı Mehmet Ağar'ın mafya babası ülkücü Alaattin Çakıcı, emekli

korgeneral Engin Alan ve emekli albay Korkut Eken'le verdiği fotoğraf geliyor akla…

Bahsettiğimiz toplumsal durumun bir resmi. Katliamlar, soykırımlar, pogromlar... Yüzleşilmemiş çok dönem var. 90'larda yaptıklarından dolayı yargılanmış, ama ya davaları sönümlendirilmiş ya ceza almamış ya da kısa süre sonra tahliye olmuş, 90'ların paramiliter gruplarının patronları, etkin üyeleri o fotoğraftakiler. Ağar'ın mahkemedeki ifadesiydi sanırım, *"bin operasyon yaptık"* diyordu. Bin operasyon kime karşı yapıldı? Bu operasyonlar için devletin hangi kurumundan yetki alındı? Hukuk bunun neresinde? Hukuk işlemediği için bunların cevabı da alınamıyor. Böylesi bir durumda devleti yöneten grupların aslında güvendikleri sadece devlet değil, toplum aynı zamanda. Ağar ve 1990'lardaki ekibinin çektirdiği o fotoğraftan şöyle bir anlam çıkarılabilir: *"Ben kendime ve gruplarıma güveniyorum, ordu, polis, paramiliter gruplar ya da mafya içindeki gücüme güveniyorum."*

Dindar elitlerin kendi paramiliter gruplarını yarattığını, Esadullah gibi kimi gruplarla kendi ekibini oluşturduğunu ve bunların 90'ların kimi etkin gruplarıyla iç içe geçtiğini görüyoruz. Devlet kurumlarının paramparça olduğu ve farklı grupların etkisi altında bölündüğü, o farklı grupların da polis ve ordu dışında güvenebilecekleri çeşitli gruplar oluşturduklarına şahit oluyoruz.

Devlet organlarının bu uygulamalarını destekleyen toplumsal kesimin devletin diğer kimliklere yönelik siyasetinden çeşitli faydalar sağladığı da unutulmamalı. 1915 Ermeni soykırımıyla edilen mal ve mülkler çeşitli bürokratlar ve destekçi bazı gruplara dağıtılıyor. Zenginleşme yaratılıyor; Çukurova'daki, Diyarbakır'daki, İstanbul'daki durum biliniyor. Toplum devletin suç ortağı. Barış Ünlü *Türklük Sözleşmesi*'nde anlatıyor, burada ciddi bir imtiyaz, çıkar var ve sadece beyaz Türklük üzerinden değil, İslâmi kesim de buna dahil. Söylediğim kategorilerin hiçbirinin totalini kastetmiyorum, ama toplumun yüzde 70'lik bir oranın devletin *ulusal güvenlik* olarak tanımladığı kimi meselelerde benzer düşündüğü söylenebilir. Çok basit bir kıstas var, sosyalizmin temel ilkelerinden olan, ulusların kendi kaderini tayin hakkı. Güney Kürdistan'daki referandum sürecinde Türkiye solundan kimi kesimler konu Türkiye bile değilken *"biz desteklemiyoruz"* demişti. D*evletin bekası* ideolojisinin sol içindeki kesimlerde de ne derece etkin olduğunu gösteriyor bu.

Thornton Dial, *Et Pazarı*, 2003

Hem devlet hem toplum paramiliterleşmişken ufukta nasıl bir tehdit var?

Geçtiğimiz günlerde MHP Başkan Yardımcısı Semih Yalçın'ın HDP'yle ilgili olarak sarf ettiği *"itlaf edilmeli"* ifadesini soykırım öncesi çeşitli grupların hedef gösterici diline çok benzetiyorum. Osmanlı/Türkiye, Almanya, Kamboçya, Ruanda, Sırbistan örneklerini biliyoruz. Ortadan kaldırılması gereken, medenileştirilmesi gereken, egemen kimliğe dönüştürülmesi gereken gruplar belirleniyor. Artık herhangi bir çatışma, iç savaş, pogrom, provokasyon ya da siyasi kriz ânında o gruba her şey yapılabilir anlamına geliyor bu. Böylesi ifadeleri kullananların cezalandırılmadığı, buna karşı hukuki sürecin işletilmediği bir ortamda bu ifadeler normalleşir. Bunu

engellemek gerekiyor. Toplumsal gruplar arasında çok ciddi bir polarizasyon var, çok ciddi sivil silahlanmanın da olduğu da dile getiriliyor. Bir kıvılcım önü alınamaz bir iç savaşa, hedef gösterilen grupların katliamlarla karşı karşıya kalmasına yol açabilir. Dolayısıyla, böyle ifadelerin kullanılmasının engellenmesi çok önemli.

Yasama, yürütme ve yargının iç içe geçtiği, hangi grubun hangi güç organını kontrol ettiğinin belli olmadığı bir dönemden geçiyoruz. 90'larda reddedilen birçok uygulama, şimdi aleni olarak yapılıyor. Bu, hukuki sınırlarla çevrelenmiş devlet kurumlarının paramiliterleştiğini gösteriyor.

Bu söze karşı toplumun geniş kesiminden de ana muhalefet partisinden de bir tepki gelmedi…

İYİ Parti bir park için Nihal Atsız'ın ismini önerdi, CHP'li belediye de buna destek verdi, parka Atsız'ın adını koydu. Nihal Atsız Kürtlerin Afrika'ya gönderilmesini, ortadan kaldırılmasını öneren birisi. Sadece Kürtler değil, Türk olmayan herkese dair benzer düşüncelere sahip ırkçı bir kişiden bahsediyoruz. Türklük tanımının dışında kalan gruplara karşı yapılan her eylemde CHP kimi zaman örtük ve utangaç, kimi zaman da aleni ortaktır. O yüzden, CHP'den ciddi bir tepki beklemek tarih bilmezlik olur.

Son söz?

Son bir asır, hatta daha uzun bir dönemden bahsediyoruz, herhangi bir katliama, soykırıma, pogroma dair bir yüzleşme olmadı. Çünkü ne devlet ne de toplumun çoğunluğu hesaplaşılması gereken bir durum olduğunu kabul ediyor. Geçmişle yüzleşmek, hesaplaşmak ve tazmin etmek çok önemli. Hesaplaşılmamış, yüzleşilmemiş en büyük konulardan biri Kürt meselesi. Buna çözüm getirecek olan, Kürtlerin kendi kaderlerini belirleme hakkına sahip olmasıdır. İster birlikte yaşamayı seçsinler, isterlerse ayrılmayı ve bir Kürdistan kurmayı. Burada söz Kürtlerin olmalı. Fakat Türkiye'de bu konuyu tartışmak bile çok büyük bir sorun hâlâ. Modern Türkiye tarihinin en kötü anayasasının değişmesi, her kimliği tanıyan bir metnin hazırlanması başlangıç olabilir. Ama, bunu mevcut siyasi atmosferde yapmak çok zor. En azından, varolan hükümetin ve ortaklarının iktidardan uzaklaşması gerekiyor bunun için. Anayasa değiştirildikten sonra, diğer tüm devlet mekanizmaları buna göre düzenlenebilir. Eğitim sisteminin baştan sona değişmesi gerekiyor. Başlangıç itibariyle bunlar şart. Öte yandan, korku ve eşitsizlik ikileminde sıkışmış egemen Türk toplumunun barışmaya ve "öteki" kimliklerle eşit olmaya yanaşmadığı biliniyor. Fakat insanların ve toplumların dönüşebileceğine dair umudu da yitirmemek gerekiyor.